

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Σχετικά πρόσφατα (το 2013) κυκλοφόρησε σε δεύτερη έκδοση το βιβλίο μου «Κληρονομικό Δίκαιο» (σελ. LVI + 1279) ενημερωμένο με τη νεότερη βιβλιογραφία και νομολογία.

Ωστόσο οι διδακτικές ανάγκες επέβαλαν την ύπαρξη – παράλληλα προς το αναφερθέν έργο – και μιας συντετμημένης έκδοσης προς χρήση κυρίως των φοιτητών των νομικών μας σχολών και των υποψήφιων δικαστών. Σε αυτή την ανάγκη ανταποκρίνεται το παρόν έργο υπό τον τίτλο «Εγχειρίδιο Κληρονομικού Δικαίου» προς διάκριση από το πιο εκτεταμένο «Κληρονομικό Δίκαιο».

Από τα προεκτεθέντα προκύπτει ότι η διαφορά μεταξύ των δύο βιβλίων είναι μόνο ποσοτική, αφορά δηλαδή αποκλειστικά την έκταση. Και στο παρόν «Εγχειρίδιο» η ύλη του Κληρονομικού Δικαίου εκτίθεται πλήρης, με αναφορά στη νομολογία και τη θεωρία και με παράθεση παραδειγμάτων που διευκολύνουν την κατανόηση της εκάστοτε νομοθετικής ρύθμισης. Απλώς παραλείφθηκαν ειδικότερα θέματα και λεπτομερειακές ρυθμίσεις που είναι μεν χρήσιμες για τη δικαστηριακή πράξη, όχι όμως απαραίτητες για την πανεπιστημιακή διδασκαλία.

Με την ευκαιρία συγγραφής του Εγχειριδίου έλαβα υπόψη μου και τις τροποποιήσεις που επέφερε στο ισχύον Κληρονομικό Δίκαιο του ΑΚ ο εν τω μεταξύ τεθείς σε ισχύ ν. 4182/2013 «Κώδικας κοινωφελών περιουσιών, σχολαζουσών κληρονομιών και λοιπές διατάξεις», ο οποίος μεταξύ άλλων κατήργησε ρητώς τις ΑΚ 1865, 1866 εδ. β' και 1869.

Στην προετοιμασία του παρόντος έργου είχα την πολύτιμη συμπαράσταση του *Κίμωνα Σαϊτάκη*, Δικηγόρου και υποψήφιου Δ.Ν., ο οποίος συνέταξε και το ευρετήριο. Τη διόρθωση των δοκιμίων επιμελήθηκε και αυτή τη φορά η *Μαρία Κακαβιά*, Δικηγόρος. Ευχαριστώ θερμά τους δύο συνεργάτες μου και από τη θέση αυτή.

Αθήνα, Χριστούγεννα του 2013

Απόστολος Σ. Γεωργιάδης

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΒΑΣΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ ΚΑΙ ΘΕΜΕΛΙΩΔΕΙΣ ΑΡΧΕΣ

§ 1. Έννοια και σημασία του κληρονομικού δικαίου

Βιβλιογραφία: Γεωργιάδης, σε Γεωργιάδη ΣΕΑΚ, Εισαγ. στο Κληρονομικό Δίκαιο, 2013· Παπαντωνίου, στον ΑΚ Γεωργιάδη/Σταθόπουλου, Εισαγ. στο Κληρονομικό Δίκαιο, 1996· ο ίδιος, Η φορολογία κληρονομιών ως συμπλήρωμα του ΚληρΔ, Τιμ. τόμ. Λιτζερόπουλου Β', 1985, σ. 287· Κ. Σούρλας, Ιστορική και κοινωνιολογική επισκόπησης της κληρονομικής διαδοχής, ΕλλΔνη 10, 321· Τροβά, Νομοθετική κηδεμονία της ελευθερίας της βουλήσεως και αναγκαστική διαδοχή, ΕΕΝ 61, 223 και Αρμ 50, 118.

Διάγραμμα

I. Έννοια και περιεχόμενο	1-3
1. Έννοια	1
2. Περιεχόμενο	2-3
II. Λειτουργική σημασία.....	4-7
III. Η θέση του κληρονομικού δικαίου στο σύστημα του αστικού δικαίου	8-10
IV. Κύρια χαρακτηριστικά του κληρονομικού δικαίου του ΑΚ.....	11-17
1. Η αναγνώριση του ιδιωτικού κληρονομικού δικαιώματος.....	11
2. Η ελευθερία διάθεσης.....	12
3. Η προστασία της οικογένειας.....	13-14
4. Ο κλειστός αριθμός των μορφών διάθεσης.....	15
5. Η προστασία των δανειστών.....	16
6. Η συμμετοχή του Κράτους στην κληρονομία	17

I. Έννοια και περιεχόμενο

1. Έννοια

Με τον όρο «κληρονομικό δίκαιο» νοείται το σύνολο των ιδιωτικού δικαίου διατάξεων, με τις οποίες ρυθμίζονται οι περιουσιακές συνέπειες του θανάτου ενός ανθρώπου. Ειδικότερα, το κληρονομικό δίκαιο ρυθμίζει κυρίως τον τρόπο της ολικής ή μερικής διαδοχής στην *περιουσία* του ανθρώπου μετά τον θάνατό του, καθώς και τα δικαιώματα των προσώπων που τον διαδέχονται (κληρονόμοι και άλλοι τιμώμενοι, π.χ. καταπιστευματοδόχοι, κληροδόχοι).

2. Περιεχόμενο

Με τον θάνατο του ανθρώπου δεν αποσβήνονται όλες οι έννομες σχέσεις του αλ-

λά μόνον εκείνες, οι οποίες συνάπτονται άμεσα με την προσωπικότητά του και τις ιδιαίτερες προσωπικές συνθήκες του (προσωποπαγείς έννομες σχέσεις). Όταν λοιπόν το φυσικό πρόσωπο πεθαίνει, αφήνει πίσω του διάφορες νομικές –κυρίως περιουσιακές– σχέσεις, καταλείπει δηλαδή κληρονομία. Η κληρονομία αυτή, όπως θα εκτεθεί παρακάτω¹, δεν σύγκειται μόνον από ενσώματα αντικείμενα (π.χ. κινητά, ακίνητα, χρήματα), αλλά περιλαμβάνει και τα δικαιώματα (π.χ. ενοχικές απαιτήσεις, δικαιώματα πνευματικής ή βιομηχανικής ιδιοκτησίας) καθώς και τις υποχρεώσεις του θανόντος.

- 3 Ο θάνατος του ανθρώπου δημιουργεί ποικίλα νομικά ζητήματα: Γεννάται καταρχήν το ερώτημα, ποιά θα είναι η τύχη της περιουσίας του μετά τον θάνατό του και ειδικότερα ποιά θα είναι η τύχη κάθε επιμέρους πράγματος, δικαιώματος ή υποχρέωσής του. Ένα άλλο εξίσου σημαντικό νομικό πρόβλημα είναι, ποιά πρόσωπα διαδέχονται τον φορέα της περιουσίας μετά τον θάνατό του και πώς κατανέμεται μεταξύ τους η κληρονομία. Στα προβλήματα αυτά αλλά και σε κάθε άλλο ζήτημα, που αφορά τη διαδοχή στην περιουσία του θανόντος, καλείται να δώσει λύσεις το κληρονομικό δίκαιο.

II. Λειτουργική σημασία

- 4 Η λειτουργική σημασία του κληρονομικού δικαίου εντοπίζεται κατά πρώτο λόγο στην προστασία της ατομικής ιδιοκτησίας. Σε μια έννομη τάξη, η οποία αναγνωρίζει την ατομική ιδιοκτησία και την κατοχυρώνει συνταγματικά (βλ. άρθρο 17 § 1 Σ), η καθιέρωση της κληρονομικής διαδοχής και η ρύθμισή της από το δίκαιο είναι αυτονόητες. Αν η ατομική ιδιοκτησία είχε χρονικό όριο –πέραν του οποίου έπαυε να υφίσταται– τη ζωή του δικαιούχου, θα αυτοαναιρείτο ως έννοια, ενώ μάταιη θα καθίστατο ως έναν βαθμό και η προστασία της από το δίκαιο. Όπως ήδη αναφέρθηκε, με τον θάνατο του προσώπου τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις του δεν εξαφανίζονται, αλλά παρατείνονται και πέραν του θανάτου. Εξάλλου το πρόσωπο, για την εκπλήρωση της κοινωνικής του αποστολής, έχει ανάγκη περιουσίας, η δε έννοια της περιουσίας, δηλαδή των στοιχείων που την αποτελούν, θα ήταν ατελής, αν τα στοιχεία αυτά διαλύονταν με τον θάνατο του φορέα τους. Το ενδεχόμενο αυτό θα εκμηδένιζε την έννοια του δικαιώματος και της υποχρέωσης και θα αφαιρούσε κάθε πίστη και σταθερότητα από τις οικονομικές σχέσεις και συναλλαγές. Η διαδοχή λοιπόν στα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του αποθανόντος, μετά τον θάνατό του, επιβάλλεται ως αναγκαίο συμπλήρωμα της έννομης τάξης.
- 5 Η πρακτική σημασία του κληρονομικού δικαίου για τη σύγχρονη οικονομική ζωή καθίσταται ολοένα και μεγαλύτερη: Από τη μια πλευρά, οι σύγχρονες συναλλαγές, οι οποίες χαρακτηρίζονται από τη διάρκεια των συμβατικών σχέσεων, καθιστούν αναγκαία την εξασφάλιση ότι η σύμβαση θα εξελιχθεί ομαλά ακόμη και σε περίπτωση θανάτου ενός από τους αρχικούς συμβαλλομένους· διαφορετικά, θα υπήρχε ο κίνδυνος να ανατρέπονται σημαντικού μεγέθους οικονομικές συναλλαγές εξαιτίας τυχαίων γεγονότων, πράγμα που θα κλόνιζε σοβαρά την ασφάλεια των συ-

1. Βλ. αναλυτικά παρακ. § 4.

ναλλαγών². Από την άλλη μεριά, η στροφή του σύγχρονου ανθρώπου στην κατανάλωση και η συνυφασμένη με αυτήν άνοδος του βιοτικού επιπέδου είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση του αριθμού των αξιόλογων κληρονομιών και –κατ' επέκταση– του ενδιαφέροντος της έννομης τάξης για τη ρύθμιση της τύχης τους.

Η αναγκαιότητα του κληρονομικού δικαίου στο πλαίσιο της σύγχρονης κεφαλαι- 6
οκρατικής (καπιταλιστικής) οικονομίας είναι αδιαμφισβήτητη³. Διαφορετικό είναι όμως το ζήτημα, σε ποιά πρόσωπα πρέπει να περιέρχεται η κληρονομία. Αναφορικά με το ζήτημα αυτό ο νομοθέτης εκφράστηκε υπέρ της οικογένειας του κληρονομούμενου αφενός προς τον σκοπό της προστασίας της και αφετέρου με το σκεπτικό ότι τα πρόσωπα που συνθέτουν την οικογένεια είναι τα καταλληλότερα για την ανατροφή των ανηλίκων και τη φροντίδα των βιολογικά ή οικονομικά ασθενέστερων μελών της. Επομένως δικαιολογία της καθιέρωσης της κληρονομικής διαδοχής αποτελεί, παράλληλα προς την ενδυνάμωση της ατομικής ιδιοκτησίας, και η προστασία της οικογένειας ως κοινωνικής ομάδας και γενικότερα ως αξίας της σύγχρονης κοινωνίας, η οποία μάλιστα απολαύει συνταγματικής προστασίας (Σ 21 § 1).

Η περιέλευση της περιουσίας του κληρονομούμενου στην οικογένειά του δικαι- 7
ολογεί και ενθαρρύνει την οικονομική, επαγγελματική και επιχειρηματική δραστηριότητα του ανθρώπου κατά τη διάρκεια της ζωής του. Επίσης με την κληρονομική διαδοχή εκδηλώνονται και πέραν του τάφου η στοργή και η αγάπη που συνήθως τρέφει το άτομο προς τους οικείους του. Συχνά ο άνθρωπος υποβάλλει τον εαυτό του σε στερήσεις για να περιέλθουν οι «οικονομίες» του στους απογόνους και τα άλλα μέλη της οικογένειάς του, με σκοπό να διευκολυνθεί και βελτιωθεί η διαβίωσή τους. Εάν πάλι ο κληρονομούμενος δεν έχει στενούς συγγενείς, η περιουσία του περιέρχεται σε απώτερους συγγενείς, με τους οποίους τον συνδέει η κοινή καταγωγή, ή στο Κράτος ως ενσαρκωτή και εκφραστή της κοινωνίας, στις οποίες τους κόλπους έζησε, εργάστηκε και δημιούργησε την περιουσία που καταλείπει.

III. Η θέση του κληρονομικού δικαίου στο σύστημα του αστικού δικαίου

Ο ΑΚ ρυθμίζει το κληρονομικό δίκαιο στο πέμπτο και τελευταίο βιβλίο του (άρ- 8
θρα 1710-2035). Η κατανομή όμως αυτή της ύλης του αστικού δικαίου σε πέντε βιβλία (γενικές αρχές, ενοχικό δίκαιο, εμπράγματο δίκαιο, οικογενειακό δίκαιο και κληρονομικό δίκαιο) είναι μάλλον εξωτερική και σχηματική. Εκτός από αυτήν είναι νοητή και μια εσωτερική διαίρεση που γίνεται με βάση ουσιαστικά κριτήρια. Οι δύο πόλοι, γύρω από τους οποίους στρέφεται ολόκληρο το σύστημα του αστικού δικαίου, είναι το πρόσωπο και η περιουσία. Πρόσωπο (φυσικό ή νομικό) είναι το υποκείμενο των

2. Η παρατήρηση αυτή ισχύει πρωτίστως ως προς το κληρονομητό των υποχρεώσεων, στη βάση του οποίου βρίσκεται η ανάγκη ενίσχυσης της οικονομικής πίστης και της ασφάλειας των συναλλαγών (βλ. Παπαντωνίου, Εισαγ. στο Κληρονομικό, αρ. 17-18).

3. Βλ. Παπαντωνίου, ό.π., αρ. 15-19.

έννομων σχέσεων, ιδίως των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων. Περιουσία είναι το σύνολο των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων ενός προσώπου που επιδέχονται χρηματική αποτίμηση. Με βάση τις δύο αυτές κεντρικές έννοιες το αστικό δίκαιο διαιρείται σε *δίκαιο των προσώπων* και *περιουσιακό δίκαιο*. Βέβαια και στους δύο αυτούς κλάδους υποκείμενο και τελικός σκοπός του δικαίου είναι το πρόσωπο. Αλλά ενώ το δίκαιο των προσώπων περιλαμβάνει τους κανόνες που διέπουν την ύπαρξη (π.χ. την έναρξη και τη λήξη της προσωπικότητας), τις ικανότητες (π.χ. για δικαιοπραξία, αδικοπραξία, τέλεση γάμου) και τη θέση του προσώπου μέσα στις διάφορες κοινωνικές ομάδες (π.χ. οικογένειας, σωματείου), το περιουσιακό δίκαιο αποβλέπει κατά πρώτον λόγο στη ρύθμιση των περιουσιακών σχέσεων του προσώπου· αντικείμενό του είναι η δράση του προσώπου ως φορέα περιουσιακών στοιχείων.

9 Συσχετίζοντας τα δύο συστήματα, το πενταμερές και το διμερές, διαπιστώνουμε ότι τον κορμό του περιουσιακού δικαίου αποτελούν το ενοχικό, το εμπράγματο και το κληρονομικό δίκαιο, μολονότι στοιχεία του περιουσιακού δικαίου βρίσκονται και στα δύο άλλα βιβλία του ΑΚ, τις γενικές αρχές (π.χ. οι διατάξεις για την ευθύνη από τις διαπραγματεύσεις: ΑΚ 197-198) και το οικογενειακό δίκαιο (π.χ. οι διατάξεις για τις περιουσιακές σχέσεις των συζύγων: ΑΚ 1397-1416). Αντίστοιχα ένα μέρος του δικαίου των προσώπων περιέχεται στο βιβλίο των γενικών αρχών (π.χ. ΑΚ 34-60, 127-137) και ένα άλλο μέρος στο βιβλίο του οικογενειακού δικαίου (ιδίως ΑΚ 1589-1694).

10 Το κληρονομικό δίκαιο ανήκει κατά κύριο λόγο στο περιουσιακό δίκαιο⁴. Μπορεί, για την ακρίβεια, να χαρακτηριστεί ως «συνέχεια του περιουσιακού δικαίου»⁵ αφού κύριο ρυθμιστικό του αντικείμενο είναι η τύχη των ενοχικών και εμπράγματων δικαιωμάτων μετά τον θάνατο του φορέα τους.

IV. Κύρια χαρακτηριστικά του κληρονομικού δικαίου του ΑΚ

1. Η αναγνώριση του ιδιωτικού κληρονομικού δικαιώματος

11 Το σύστημα του ΑΚ αναγνωρίζει το ιδιωτικό κληρονομικό δικαίωμα. Αυτό σημαίνει ότι το άτομο έχει το δικαίωμα να καθορίζει την τύχη της περιουσίας του για τον χρόνο μετά τον θάνατό του και να ορίζει τους κληρονόμους του. Τα μέλη της οικογένειάς του έχουν, κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις, δικαιώματα πάνω στην κληρονομία του προσώπου. Επιπλέον, δικαιούνται να προστατευθούν στην περίπτωση αυθαίρετης επιλογής του κληρονόμου από τον κληρονομούμενο, καθώς και στην περίπτωση που ο κληρονομούμενος διέθεσε, όταν ζούσε, την περιουσία του κατά τρόπο που θίγει τις κληρονομικές προσδοκίες της οικογένειας. Από την άλλη μεριά, και το Κράτος θέλει να μπορεί να κληρονομήσει έναν πολίτη του, όταν δεν υπάρχουν μέλη της οικογένειάς του, ή να επιβαρύνει φορολογικά την κληρονομική διαδοχή.

4. Χαρακτηριστικό είναι ότι στον γαλλΑΚ το κληρονομικό δίκαιο ρυθμίζεται στο τρίτο βιβλίο, το οποίο αναφέρεται στους τρόπους απόκτησης της κυριότητας.

5. Γεωργιάδης, Εισαγ. στο Κληρονομικό Δίκαιο, αρ. 14.

2. Η ελευθερία διάθεσης

Το άτομο έχει το δικαίωμα να ορίσει την τύχη της περιουσίας του για τον μετά τον θάνατό του χρόνο (βλ. ΑΚ 1712 επ.: ελεύθερη επιλογή μορφών διάθεσης· ΑΚ 1763 επ.: ελεύθερη ανάκληση διαθηκών κλπ.). Η εξουσία προς ρύθμιση της τύχης της κληρονομίας με διαθήκη καθιερώνεται ως απαραίτητο συμπλήρωμα του θεσμού της ατομικής ιδιοκτησίας. Η ελευθερία διάθεσης αιτία θανάτου έχει ως όριο τον νόμο, ιδίως τις γενικές ρήτρες (π.χ. ΑΚ 178: αντίθεση στα χρηστά ήθη) καθώς και το κληρονομικό δικαίωμα ορισμένων μελών της οικογένειας (βλ. ΑΚ 1825 επ.: νόμιμη μοίρα). Αποτελεί απόρροια της αρχής της αυτονομίας της βούλησης, η οποία διατρέχει ολόκληρο το αστικό δίκαιο. 12

3. Η προστασία της οικογένειας

Τα μέλη της οικογένειας του προσώπου έχουν δικαίωμα να μετάσχουν στην κληρονομία του είτε α) ως εξ αδιαθέτου κληρονόμοι, αν το πρόσωπο δεν έχει συντάξει διαθήκη· είτε β) ως νόμιμοι μεριδούχοι, αν ο κληρονομούμενος έχει προβεί σε αυθαίρετη επιλογή κληρονόμου και έχει αποκλείσει από την κληρονομία ορισμένα μέλη της οικογένειας (αναγκαστική διαδοχή). Στην πρώτη περίπτωση συμμετέχει ευρύς αριθμός μελών της οικογένειας, ενώ στη δεύτερη μόνον ο σύζυγος, οι κατιόντες και οι γονείς (ΑΚ 1825). 13

Στην προστασία της οικογένειας του κληρονομούμενου, που πεθαίνει χωρίς διαθήκη, αποσκοπεί ο θεσμός της εξ αδιαθέτου διαδοχής. Αλλά και όταν υπάρχει διαθήκη, ο νομοθέτης δεν αφήνει απολύτως ελεύθερο τον κληρονομούμενο να ρυθμίσει την τύχη της περιουσίας του μετά θάνατον, αλλά μεριμνά για τη δέσμευση μέρους της κληρονομίας υπέρ των στενών συγγενών και του συζύγου του (εφόσον υπάρχουν). Ο περιορισμός αυτός της ελευθερίας του διατιθέναι δικαιολογείται ακριβώς από την ανάγκη προστασίας της οικογένειας του κληρονομούμενου και από τη συναφή υποχρέωσή του να αφήσει στους στενούς συγγενείς και τον σύζυγό του ορισμένο ποσοστό της κληρονομίας. Με τον τρόπο αυτόν εξασφαλίζεται στην οικογένεια του κληρονομούμενου ένα οικονομικό υπόβαθρο για την καλύτερη διαβίωσή της. 14

4. Ο κλειστός αριθμός των μορφών διάθεσης

Η αρχή του κλειστού αριθμού, που επικρατεί στο κληρονομικό δίκαιο, επιβάλλει στους ενδιαφερομένους να κινούνται μόνο μέσα στα όρια που θέτουν οι θεσμοί του κληρονομικού δικαίου. Δεν μπορούν δηλαδή ούτε να δημιουργήσουν άλλους θεσμούς, ούτε να αλλοιώσουν τους υπάρχοντες. Με άλλα λόγια, οι μορφές διάθεσης αιτία θανάτου είναι περιορισμένες τόσο ως προς τον τύπο όσο και ως προς το περιεχόμενο: διαθήκη ή δωρεά αιτία θανάτου, εγκατάσταση κληρονόμου ή καταπιστευματοδόχου, σύσταση κληροδοσίας ή τρόπου. Η αρχή του κλειστού αριθμού των μορφών διάθεσης αιτία θανάτου συνάπτεται άμεσα με τον αναγκαστικό χαρακτήρα 15